

# بررسی دانش بومی کاربردهای درمانی مومناپی (مطالعه موردی: شهرستان بهبهان)

سمیه دور\* ، منصوره قوام\*\*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۲/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۲۱

## چکیده

مومناپی یا عرق کوه که به اصطلاح محلی به آن مومناپی گویند، ترش‌حی است قیر مانند که در شکاف‌ها و شکستگی‌های طبقات زمین و در بعضی غارها یافت می‌شود. در حال حاضر این ماده توسط مردم بومی مناطق مختلف شهرستان بهبهان به عنوان ماده دارویی شفابخش مورد استفاده قرار می‌گیرد. هدف از این مطالعه، شناخت بیشتر این ماده و آشنایی با خواص دارویی آن می‌باشد. در این راستا، تحقیقی در سال ۱۳۹۴ در یکی از شهرهای شهرستان بهبهان (شهر منصوریه)، از طریق تکمیل پرسشنامه توسط افراد بومی این شهر، انجام شد. با توجه به جمعیت شهر منصوریه تعداد ۱۵۰ پرسشنامه تهیه گردید و با ۲۰ نفر خبره محلی نیز مصاحبه و گفتگو شد.

\* دانشجوی کارشناسی ارشد مرتعداری دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه کاشان.

\*\* استادیار گروه مرتع و آبخیزداری دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه کاشان (نویسنده مسئول).

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که این ماده به دو صورت خوراکی و موضعی قابل استفاده می‌باشد و در درمان بیماری‌های مختلفی از قبیل شکستگی استخوان، ضرب‌دیدگی و کوفتگی، التیام درد و بهبود زخم‌های جلدی مؤثر است. همچنین نتایج تحقیق نشان می‌دهد که میزان این ماده نسبت به گذشته کمتر شده و به همین دلیل کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

**واژه‌های کلیدی:** بهبهان، مومیایی، خواص درمانی

## ۱- مقدمه

در اکتشافات دارویی، رجوع به تجربیات تاریخی اهمیت زیادی دارد. با مرور تاریخ طب سنتی مشخص می‌گردد که درمان‌های سنتی، بیش از آن‌که اجزاء شیمیایی جدید فراهم نماید، دارای زمینه‌های مناسب برای کشف داروهای جدید می‌باشد. تاریخ طب سنتی نشان می‌دهد که گذشتگان برای پیدا نمودن درمان‌های جدید، بیشتر به اختلاط اجزاء طبیعی وابسته بوده‌اند و کمتر به جستجوی اجزاء جدید می‌پرداخته‌اند. با توجه به این پدیده، این احتمال بیان می‌شود که تغییر شیوه‌های امروزی اکتشافات دارویی از مسیر پیدا نمودن واحدهای جدید دارویی به اختلاط اجزای دارویی موجود می‌تواند در غلبه بر مشکل کشف دارو که به اصطلاح «هزینه بیشتر، داروی کمتر» خوانده می‌شود، کمک کند. دهه گذشته شاهد بروز وضعیت نامساعد بی‌سابقه در اکتشاف و تکامل دارویی بوده است. در این مدت سرمایه‌گذاری‌های بیشتری انجام شده است ولی داروهای جدید کمتری تولید شده است و همچنان طراحان دارویی به دنبال روزنه‌های امید جهت اکتشاف دارو هستند ( Qureshi et al., 2009: 529 & Kong et al., 2009: 115).

با توجه به این حقیقت که طب سنتی طی هزاران سال تکامل یافته است و نقش مهمی در ثبات سلامت مردم داشته است، به نظر می‌رسد تجربه تکاملی طب سنتی برای اکتشافات دارویی پیشرفته، مفهوم بیشتری غیر از فراهم نمودن اجزای شیمیایی جدید

داشته باشد (Kong et al., 2009: 115). امروزه جهانی شدن و ازدواج‌های بین‌نژادی، شاخصه‌های اصلی و تفاوت‌های اقوام مختلف مثل ظاهر (رنگ مو، پوست و چشم)، زبان (لهجه و گویش)، سنت‌ها (غذا و مراسم مذهبی) را کم‌کم محو می‌کند. به همین ترتیب، قوانین دانش سنتی به‌سختی زنده مانده‌اند (Lev, 2006: 4). به علت تغییرات آگاهی مردم بومی و تأثیر روزافزون تجارت جهانی، دانش بومی درباره نحوه استفاده از منابع گیاهی دائماً در حال کاهش است. همچنین به علت نقص در نظارت پایدار و سازمان‌یافته روی کشت و برداشت، روش‌های اداره صحیح، نقص آگاهی و عوامل اجتماعی؛ تعداد منابع مفید گیاهی با سرعت هشداردهنده‌ای در حال کاهش می‌باشند. رابطه منطقی بین دانش بومی و شیوه‌های اجرا، روی اکوسیستم و عناصر تشکیل‌دهنده جمعیت گیاهی مؤثر است. با تلفیق دانش بومی و روش‌های مصرف سنتی در پروسه یک تحقیق علمی، فرضیه‌های جدید و پایدار حفاظت از منابع تکامل می‌یابند (Kunwar and Bussmann, 2008:24).

طب سنتی ایران از اساطیر طب ایران، طب قدیم فلات ایران، طب چینی، طب آیورودایی هندی، طب یونانی، طب بین‌النهرین، طب مصری، طب شفاهی و طب اسلامی تشکیل شده است که روایات بزرگان دینی بر آن اشاره دارد (Nafisi, 1983: 36). طب سنتی به طبیعت نظر می‌کند و به همین دلیل در بدن از یک حقیقت واحد به نام مزاج سخن می‌گوید که در ایجاد و حفظ سلامت بدن، وظیفه‌ای بنیادی دارد و از لحاظ فیزیولوژیکی نیز به‌جای آن‌که بسیاری از اختلالات و آسیب‌ها را منحصراً در اعضای جزئی بدن سراغ بگیرد، آن‌ها را در درجه اول معلول اختلال مزاج می‌دانند (Hadad and Del, 1938: 10). محمد بن زکریای رازی دانشمند شهیر ایرانی، هرچند که خود بنیان‌گذار کاربرد مواد شیمیایی در پزشکی است، اما می‌نویسد که نباید از دارو زمانی که توصیه‌های غذایی کارساز است استفاده کرد و زمانی که داروهای ساده برای درمان کفایت می‌کنند نباید داروهای ترکیب شده شیمیایی را انتخاب کرد و در الحاقی نیز تأکید در درمان با یک دارو می‌کند (Nabipoor, 1995: 118 ; Naseri et al., 2008: 119).

تاکنون پژوهش‌های مختلفی در مورد ترمیم زخم‌ها تهیه و معرفی شده و در نتیجه مواد مختلفی به صورت مرهم زخم‌ها تهیه و معرفی شده‌اند که اغلب این مواد به صورت ترکیبات گیاهی و شیمیایی می‌باشند. نتایج گزارش شده توسط مجامع مختلف پزشکی مورد بررسی‌های کلینیکی و آزمایشگاهی قرار گرفته‌اند اما تاکنون هیچ‌کدام به‌عنوان یک داروی مؤثر توصیه نشده‌اند. در حال حاضر سرم نمکی بهترین ماده مؤثر در شستشو و پانسمان زخم‌ها بوده که در کلیه کتاب‌های مرجع جراحی نیز به آن توصیه شده است. عوامل شیمیایی مختلف مانند یون کلسیم (Baranet and Varley, 1987: 153) روی (William et al., 1979: 62)، و مس (Rao et al., 1988: 273) را در روند التیام زخم بررسی کرده‌اند. اگرچه در برخی از مراحل موفقیت‌هایی کسب شده اما هنوز آن‌ها به‌عنوان عاملی مؤثر و مطلوب در درمان زخم‌ها توصیه نشده‌اند. گروه دیگری در پی استفاده از عوامل فیزیکی از جمله طیف، اشعه ماوراءبنفش (Nordback et al., 1990: 68)، تحریکات الکتریکی (Brown et al., 1988:955)، امواج اولتراسوند (Byl et al., 1992:656)، اشعه مادون‌قرمز (Hyland And Kirkland, 1980:1800) (IR) و جریان پالس با ولتاژ بالا (Griffin et al., 1991:433) در تسریع روند درمان زخم بوده‌اند. تأثیر منفی و بازدارنده داروهای شیمیایی مانند هیدروکورتیزون (Hansen, 1976: 127) و تأثیرات مثبت نسبی اسید اسکوربیک نیز در مراحل اولیه تولید کلاژن دیده شده است (Fillius And Klamel, 1976:189). در مورد تأثیر عسل (Efem, 1988:679) و همچنین شکر (Grefen, 1985:663) در ترمیم زخم‌ها نیز مطالعاتی انجام گرفته که نتایج جالب توجه و البته قابل بحثی دارد.

طی سالیان متمادی داروهای طبیعی به‌ویژه گیاهان دارویی، اساس و حتی در برخی موارد تنها راه درمان محسوب می‌شدند و در همین حال مواد اولیه موجود در آن‌ها در صنعت داروسازی مورد استفاده قرار می‌گرفت (حداد عادل، ۱۳۶۲:۲۳). بامطالعه در متون و اسناد و منابع طب سنتی ایران و اسلام به مواردی برمی‌خوریم که از

بررسی دانش بومی کاربردهای درمانی مومیایی ... ۱۵۷

گیاهان و مواد طبیعی دیگر به عنوان مواد مؤثر در ترمیم زخم‌ها نام برده شده است. (ابوعلی سینا، ۱۳۶۶:۶۲).

سال‌هاست که بشر با بررسی طبیعت اطراف خود و همچنین روش‌های درمانی که در گذشته‌های دور نیز در طبیعت وجود داشته، حال نیز سعی در کشف این حقایق موجود در مواد طبیعی و دارویی دارد.

در این تحقیق قصد معرفی ماده‌ای را که در طبیعت مورد استفاده درمانی بسیاری از ساکنان طبیعت قرار داشته، داریم. این ماده که مورد توجه بسیاری از اطباء سنتی ایران زمین مانند رازی نیز بوده، ماده‌ای است به رنگ قهوه‌ای متمایل به سیاه که در شکاف‌ها و شکستگی‌هایی که در مجاورت ذخایر نفتی در ارتفاعات کوه‌ها به صورت خودجوش یافت می‌شود. اما سعی بر شناخت بیشتر این ماده شفابخش و معرفی آن به عنوان معجزه گری ناشناخته داریم.

مومیایی یا عرق کوه که به اصطلاح محلی به آن موم‌نایی گویند، ترش‌حی است قیر مانند که در شکاف‌ها و شکستگی‌های طبقات زمین و در بعضی غارها یافت می‌شود. مومیایی در ۱۰۰ درجه سانتیگراد ذوب می‌شود و وزن مخصوص آن ۱/۲ است. (دهخدا، ۱۳۳۴:۱۳۲۰). برخی محققان ترکیب آن را مواد قیر مانند دانسته و تجزیه شیمیایی و طیفی حاکی از وجود هیدروکربورها در آن می‌باشد (آینه‌چی، ۱۳۶۵: ۱۸۰۹). در حالی که در مطالعاتی دیگر، مومیایی را به دو نوع یکی محلول در چربی و مواد آلی چون الکل و کلروفرم (نوع موضعی) و دیگری محلول در آب (نوع خوراکی) تقسیم کرده‌اند. نوع اول قیر مانند ولی نوع دوم متفاوت از آن بوده و تجزیه شیمیایی انجام شده بر روی آن حکایت از حضور یون‌های کلسیم، فسفات، کربنات، منیزیم و نیز ازت و پلی ساکاریدها دارد (رضوانی پور، ۱۳۸۶:۷۷).

مومیایی در دررفتگی و کوفتگی نیز استفاده می‌شود (حسینی، ۱۳۶۷:۲۵). در کتاب قانون در طب حکیم بوعلی سینا اثرات مفید آن در التیام دررفتگی و شکستگی مفاصل، تسکین سردرد، قطع چرک گوش، درمان درد گلو، سرفه، خفقان، دل به هم

خوردن، سسکه، مسمومیت و عقرب‌گزیدگی و تقویت معده ذکر شده است. مومیایی در التیام زخم پوست و استحکام آن و همچنین در تسریع التیام شکستگی استخوان پرنده‌گان و پستانداران اثرات سودمندی دارد. مرهم‌گذاری زخم پوست توسط مومیایی، موجب تسریع و افزایش در میزان مقاومت زخم در مقابل کشش می‌گردد که ارزیابی دقیق‌تر مکانیسم اثر نیاز به مطالعات بیشتری دارد (رضوانی پور، ۱۳۸۶: ۷۷). رازی در رساله خود در مورد مومیایی می‌گوید، مومیایی در مناطق مختلفی از سرزمین فارس و سایر نواحی وجود دارد، اما تمامی آن‌ها از لحاظ قوت و تأثیر به پای مومیایی کوهستان دارابجرد نمی‌رسند (رازی، ۱۳۹۱: ۴۱).

### خاصیت و فواید مومیایی

مومیایی گرم و لطیف و نافذ و بازکننده رگ‌ها و جلا دهنده معده و مقوی روح و برطرف‌کننده باده است و اما فوایدی که اطباء فارس برای آن ذکر کرده و همگی بر آن اجماع دارند، این است که می‌گویند: این دارو برای سردرد ناشی از بلغم و سودای فاسد و خفقان و گوش‌درد و ناشنوایی و خناق (باد زهره) و زخم‌ها و بدبویی دهان و تنگی نفس ناشی از سرما و درد طحال و زخم‌های آن و برای بادهای بواسیر و دردهای مقعد و تورم آن و استسقا (آماس کردن شکم و غیر آن از اعضاء) و در حالت آغاز بیماری جذام و برص و داءالفیل (فیلازیوز) و درد ناشی از سرما و سوء هضم، و نیش عقرب و مار و برای کسی که سم نوشیده و برای مبتلایان به لرزش و رعشه دست‌وپا که معمولاً در افراد کهن‌سال دیده می‌شود و برای خواب ناشی از سرما و همچنین برای بیماری ام‌صبیان (کح بچگان، صرع اطفال) ناشی از سرما و همچنین برای اختناق رحم و سایر بیماری‌های زنان که در اثر سرما به وجود می‌آید و برای تب چهار روزه مزمن ناشی از بلغم و برای دردهای جراحات چرکین بدحالت و ناسوری که ترشحات آن بیرون می‌زند و پزشکان از درمان آن عاجز شده‌اند و همچنین برای بیماری کجی دهان (لقوه) و شکستگی استخوان و صرع و سرگیجه و گلودردهای ناشی از سرما و باد و

نفخ معده و باد برآمده از معده (فواق) و صدمه معده و کبد و کثرت جماع و برای کسی که تیرخورده و یا زخمی در نزدیکی یکی از اعضای اصلی بدن ایجاد شده باشد و برای تازیانه خورده و یا کسی که با چوب کتک خورده باشد و همچنین برای بیرون راندن سن/ از مثانه و کلیه و تسکین درد آن به یاری مشیت الهی مفید خواهد بود (رازی، ۱۳۹۱: ۴۱).

در گذشته‌های نه‌چندان دور مصرف مومیایی در میان عموم مردم رواج زیادی داشت و در خانه اکثریت مردم مقداری مومیایی یافت می‌شد و برای درمان انواع کوفتگی‌ها و شکستگی‌ها و رفع چرک زخم‌ها و دمل‌ها نیز مورد استفاده قرار می‌گرفت. بعدها با رواج داروهای شیمیایی و درمان سریع آن‌ها، کم‌کم این ماده طبیعی دارویی جای خود را به داروهای شیمیایی سپرد و اکنون افراد بسیار کمی که اکثراً افراد سالمند هستند از آن استفاده می‌کنند. البته نمی‌توان به‌طور قاطع گفت که این مسئله فقط به دلیل وجود داروهای شیمیایی و تسریع در درمان با آن‌هاست و از عمده دلایل آن می‌توان به شناخت کمتر نسل جدید از وجود مواد درمانی طبیعی و مقادیر بسیار کمتر این داروهای طبیعی اشاره کرد.

## ۲- اهمیت موضوع و پیشنهاد تحقیق

امروزه مردم کشورهای مختلف از جمله ایران، به دلایل مختلف از جمله هزینه زیاد مواد دارویی شیمیایی و عوارض ناشی از مصرف داروهای شیمیایی به استفاده از داروهای گیاهی روی آورده‌اند. ما نیز در این تحقیق بر آنیم تا یکی از مواد طبیعی دارویی را که کمتر شناخته شده است، معرفی کرده و بتوانیم در شناخت بهتر آن قدمی برداریم. تا محققان بیشتری این ماده طبیعی دارویی را مورد بررسی و ارزیابی قرار دهند. تعدادی از محققان، تحقیقاتی درباره ماده طبیعی دارویی مومیایی انجام داده‌اند که به شرح زیر می‌باشد.

در پژوهشی گزارش دادند مرهم گذاری زخم پوست توسط مومیایی، با تأثیرات احتمالی که بر روند سنتز و یا رسوب کلاژن دارد موجب تسریع و افزایش در میزان مقاومت زخم در مقابل کشش می‌گردد. همچنین گزارش دادند که مومیایی احتمالاً در التیام زخم پوست و استحکام آن و همچنین در تسریع التیام شکستگی استخوان پرندگان و پستانداران اثرات سودمندی دارد (رضوانی پور و همکاران، ۱۳۸۶:۲۶۷).

در پژوهشی دیگر گزارشی ارائه دادند که مومیایی در التیام شکستگی استخوان تیبیای خرگوش اثرات مفیدی دارد (رضوانی پور و خطیبی، ۱۳۷۸:۲).

در یک پژوهش، گزارش دادند که درصد بهبودی سطح زخم توسط مومیایی با فنی توئین قابل مقایسه بوده و همچنین محلول مومیایی اثرمهارى کامل بر رشد "سودوموناس آئروزینوزا" دارد (الله توکلی و همکاران، ۱۳۸۲:۱۳).

در پژوهشی یافتند که مرهم گذاری زخم توسط مومیایی سبب بهبود و تسریع در روند التیام زخم با توجه به ارزیابی‌های ژئومتریکی و هیستوپاتولوژیک می‌گردد (آذری و همکاران، ۱۳۹۰:۱۵۸).

### ۳- مواد و روش‌ها

#### ۳-۱- پرسشنامه

به منظور بررسی کاربردهای دارویی ماده مومیایی در طب سنتی و استفاده‌های سنتی مردم منطقه مورد مطالعه، تحقیقی در سال ۱۳۹۴ از طریق تکمیل پرسشنامه توسط ساکنان منطقه مورد مطالعه که از این ماده استفاده می‌کنند، انجام شد. با توجه به جمعیت شهر منصوریه تعداد ۱۵۰ پرسشنامه بر اساس فرمول کوکران تهیه گردید و این ۱۵۰ نفر گویش‌وران را تشکیل می‌دادند. همچنین با ۲۰ نفر خبره محلی نیز مصاحبه و گفتگو شد.



$$n = \frac{\frac{z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left( \frac{z^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

سؤالات موجود در پرسشنامه شامل نام محلی ماده طبیعی، کاربرد دارویی، روش‌های جمع‌آوری، روش‌های استفاده، موارد استفاده، زمان جمع‌آوری و فواید و مضرات این ماده طبیعی می‌باشد. (شکل ۱)

بسمه تعالی

سن:	میزان تحصیلات:	شغل:	جنسیت:
			1- نام های محلی مومنائی / مومبائی در منطقه شما چیست؟
			2- منشأ مومنائی/ مومبائی چیست و در کجا باقت می شود؟
			3- مومنائی / مومبائی را چگونه تهیه میکنید؟ (جمع آوری یا خرید از عطاری ها)
			4- موارد استفاده مومنائی / مومبائی را ذکر کنید؟
			5- ماده مومنائی / مومبائی به چه شکلی موجود می باشد؟
			6- در چه مواردی و برای چه عارضه هایی استفاده می شود؟
			7- طریقه مصرف آن چگونه می باشد؟ (خوراکی یا موضعی)
			8- در هر بار مصرف، به چه میزان از آن استفاده می شود؟
			9- داروهای گیاهی دیگری که در کنار آن مصرف می شود؟
			10- فواید مصرف آن را ذکر کنید؟
			11- مضرات مصرف آن را ذکر کنید؟
			12- میزان مصرف آن در حال حاضر نسبت به گذشته چه تغییری کرده است؟
			13- میزان پیدایش آن در منطقه در حال حاضر نسبت به گذشته چگونه است؟
			14- در چه زمانی از سال این ماده جمع آوری می شود؟
			15- چه میزان در میان مردم شناخته شده است؟
			16- آیا این ماده تاریخ مصرف دارد؟

شکل ۱- نمونه‌ای از پرسشنامه جهت مطالعات میدانی

### ۳-۲- معرفی منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه (شهرستان بهبهان) بین طول جغرافیایی ۵۰ درجه و ۹۱ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۲۵ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۰ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۰ درجه و ۳۲ دقیقه شمالی قرار دارد که بالاترین ارتفاع آن ۱۳۸۰/۹۳ متر و پایین‌ترین ارتفاع آن ۲۶۷/۱۴ متر از سطح دریا می‌باشد. میانگین حداقل دمای سالانه ۱۸/۱ درجه سانتیگراد و میانگین حداکثر دمای سالانه ۳۲/۳۷ درجه سانتیگراد می‌باشد. مساحت منطقه ۶۱۵/۶ کیلومترمربع و اقلیم منطقه بر اساس روش دومارتن، خشک می‌باشد (محمدیاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۵). بهبهان یکی از سبزترین شهرهای استان خوزستان به شمار می‌رود که از این دید در میان دیگر شهرستان‌ها از جایگاه بالایی برخوردار است. انواع پوشش گیاهی شهرستان بهبهان شامل گونه‌های درختی، درختچه و علوفه‌ای است.

شهر قدیمی بهبهان (آرجان یا آرجان) به واسطه اشیاء بدست‌آمده در کشفیات باستان‌شناسی در سال ۱۳۶۱ هجری شمسی تاکنون قدیمی‌ترین دوره تاریخی آن معلوم شده که نشان از هزاره دوم پیش از میلاد مسیح دارد.

امروزه جمعیت بهبهان از پارسی تبارهای بهبهانی تشکیل شده است. مردم بهبهان فارسی را به گویش بهبهانی صحبت می‌کنند که گونه‌ای کهن از سخن گفتن پارسی است و شباهت‌هایی دستوری با گویش مردم بخش‌هایی از استان فارس و همچنین بخش‌هایی از استان بوشهر دارد.

شهر منصوریه از توابع بخش مرکزی شهرستان بهبهان، استان خوزستان، در موقعیت جغرافیایی ۵۰ درجه و ۱۶ دقیقه شمالی و عرض ۳۰ درجه و ۲۵ دقیقه قرار دارد. این شهر در پنج کیلومتری شمال شرقی بهبهان و از شمال به کوه‌های خاییز و تنگ تکاب و از طرف شرق و غرب به دشت وسیعی از صحرای همین منطقه و از جنوب به شهرستان بهبهان محصور می‌شود و دارای باغستان‌های بسیار زیبا و پر بار زردآلو، سیب ترش و انار می‌باشد.

## ۴- نتایج و بحث

### ۴-۱- مومیایی، منشأ و اشکال آن

در منابع علمی موجود، این ماده با نام مومیایی و در مقالات موجود در این زمینه با واژه‌های کلیدی mummy پیرامون اجساد یا اندام‌های مومیایی شده می‌باشد که با موضوع مورد مطالعه ارتباطی ندارد. اطلاعات حاصل از پرسشنامه‌ها حاکی از آن است که ماده مومیایی در کاربرد بومی دارای نام‌های مختلفی است. در زبان محلی به این ماده میمینه ای یا میمنویبی گفته می‌شود.

این ماده در کوه‌ها و از سنگ‌های کوهستانی و در زیر صخره‌ها در منطقه‌ای به نام خائیز در شهرستان بهبهان استخراج می‌شود و به صورت مایع سیاه‌رنگ، یا به صورت سنگ می‌باشد. سنگ‌های جمع‌آوری شده از کوه را درون ظرفی گذاشته و حرارت می‌دهند و ماده مومیایی از آن جدا می‌شود. گاهی در فصل گرما نیز به صورت قطره از شکاف کوه خارج می‌گردد.

### ۴-۲- زمان و روش‌های جمع‌آوری

این ماده در تمام طول سال وجود دارد ولی مقدار آن در فصول مختلف متفاوت است. در فصل گرما به دلیل ذوب شدن و خروج از درز و شکاف کوه، مقادیر بیشتری از این ماده یافت می‌شود.

مردم بومی این منطقه به چند طریق این ماده را تهیه می‌کنند. از جمله جمع‌آوری از کوه‌ها، استخراج از سنگ و برخی نیز از عطاری‌ها خریداری می‌کنند.

افراد محلی برای مصرف شخصی و همچنین فروش به عطاری‌ها به جمع‌آوری این ماده از طبیعت می‌پردازند. گاهی نیز مومیایی جمع‌آوری شده را در منزل نگه‌داشته و به جای عطاری‌ها، خود آن را به افراد محلی می‌فروشند.

#### ۴-۳- موارد استفاده

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مردم محلی از این ماده فقط برای مصارف دارویی استفاده می‌کنند. برای بهبود شکستگی استخوان، درمان زخم و تسکین دردها و زخم‌های موضعی، بهبود ضرب‌خوردگی‌ها و کوفتگی‌ها، درمان دردهای عضلانی، تسکین درد مفاصل، گاهی نیز برای بهبود زخم‌های داخلی و خارجی پس از عمل جراحی استفاده می‌کنند. همچنین گاهی برای کاهش خونریزی پس از کشیدن دندان، مقداری از این ماده را با پنبه روی محل خونریزی دندان قرار می‌دهند. (شادبخت، ۱۳۹۴: یادداشت ۴) و (سجادی‌فر، ۱۳۹۴: یادداشت ۳).

#### ۴-۴- طریقه مصرف، مقدار و تاریخ آن

مردم محلی این ماده را هم به صورت خارجی (موضعی) و هم به صورت داخلی (خوراکی) مورد استفاده قرار می‌دهند که این امر بستگی به نوع زخم دارد. (قیصری، ۱۳۹۴: یادداشت ۱) و (صادقیان ۱۳۹۴: یادداشت ۱۴) و (احمدی، ۱۳۹۴: یادداشت ۸). میزان مصرف نیز بر اساس مصرف موضعی و یا خوراکی متفاوت می‌باشد. در برخی موارد که زخم‌ها عمیق هستند طریقه مصرف به صورت خوراکی و به مقدار یک قاشق مرباخوری است. طریقه مصرف موضعی در زخم‌های جلدی و دردهای استخوانی کاربرد دارد که به اندازه محل زخم یا درد، مصرف می‌شود. شایان‌ذکر است که تازمان بهبودی کامل درمان محلی با این ماده ادامه می‌یابد. (سجادی فر، ۱۳۹۴: یادداشت ۳؛ بکدلی، ۱۳۹۴: یادداشت ۱۶؛ خلیلی، ۱۳۹۴: یادداشت ۵؛ فریادی ۱۳۹۴: یادداشت ۱۷)

این ماده دارویی یا به تنهایی (در مصرف خارجی) و یا به همراه روغن حیوانی (در مصرف داخلی) مصرف می‌شود و هیچ‌گونه دارو یا ماده گیاهی دیگری همراه آن مصرف نمی‌شود. البته گفتنی است که عمده مصرف به صورت موضعی می‌باشد.

بررسی دانش بومی کاربردهای درمانی مومیایی ... ۱۶۵

(نقی زاده، ۱۳۹۴: یادداشت ۷) و (رضایی، ۱۳۹۴: یادداشت ۱۲) و (دستمردی، ۱۳۹۴: یادداشت ۶).

طبق نتایج بدست آمده از مصاحبه با مردم تاکنون دیده نشده که این ماده دچار فساد و غیرقابل استفاده شود (تاریخ مصرف خاصی ندارد).

#### ۴-۵- فواید و مضرات مصرف مومیایی

از نظر مردم بومی استفاده کننده از این ماده، فایده این ماده برای درمان زخم‌ها و تسکین درد و بهبود شکستگی‌ها و سرعت زیاد آن در درمان می‌باشد که این مورد نیز در تحقیقات علمی به اثبات رسیده است.

طبق نتایج تحقیق از افراد بومی مصرف کننده این ماده، جز در یک مورد که اشاره شده مصرف خوراکی این ماده موجب نازایی در زنان می‌شود، ضرری برای افراد مصرف کننده ندارد. البته این مورد نیاز به تحقیق و بررسی بیشتری دارد.

#### ۴-۶- میزان مصرف نسبت به گذشته

مردم بومی اعتقاد دارند که میزان مصرف این ماده نسبت به گذشته به دلیل کمیاب شدن آن کمتر شده است.

#### ۴-۷- میزان شناخت این ماده در بین عموم

بیشتر مردم بومی استان خوزستان و استان‌های هم‌جوار تا اندازه‌ای آن را می‌شناسند، ولی در کل نسبت به گذشته (مخصوصاً در بین افراد نسل جوان) کمتر شناخته شده است. ولی مردم منطقه بهبهان به طور کامل آن را شناخته و مورد استفاده قرار می‌دهند.

## ۵- نتیجه‌گیری

نتایج به‌دست‌آمده از این تحقیق نشان می‌دهد که این ماده دارویی در بین مردم بومی منطقه مورد مطالعه و در بین تعدادی از محققان تقریباً شناخته شده است و اثرات درمانی بسیاری داشته و می‌تواند مورد استفاده دارویی عموم افراد قرار بگیرد. مصرف مردم محلی برای بهبود شکستگی استخوان است، که تحقیقات رضوانی پور و همکاران (۱۳۸۶) و رضوانی پور و خطیبی (۱۳۷۸) این اثر مومنائی را تأیید می‌کند. همچنین استفاده از این ماده در درمان زخم هم با نتایج پژوهش، الله توکلی و همکاران (۱۳۸۲) و آذری و همکاران (۱۳۹۰) مورد تأیید قرار می‌گیرد.

با توجه به گفته‌های ساکنان منطقه مورد مطالعه، میزان بهبودی در حین مصرف این ماده دارویی بسیار سریع‌تر از روش‌های درمانی جدید و استفاده از داروهای شیمیایی است. همچنین با توجه به سایر تحقیقات انجام شده در این خصوص، امکان شناخته شده بودن این ماده ارزشمند دارویی در سایر نقاط ایران وجود دارد و ممکن است در هر منطقه‌ای که این ماده وجود دارد به دلیل شرایط آب و هوایی متفاوت از مناطق دیگر، خصوصیات متفاوت‌تر و موارد مصرف یا حتی مضرات دیگری غیر از آنچه که در این تحقیق ذکر شد، داشته باشد.

انتظار می‌رود محققان این ماده دارویی را از نظر خواص درمانی بیشتر و شناخت کامل مواد تشکیل‌دهنده آن بررسی کرده و به جامعه بشری بشناسانند. همچنین می‌توان خواص درمانی آن را در کنار دیگر مواد طبیعی دارویی و گیاهان دارویی قرار داده و با ترکیب این مواد، کمتر از مواد دارویی شیمیایی استفاده نمود. همچنین از طریق طب سنتی می‌توان این ماده طبیعی دارویی را در میان مردم رواج داد.

## ۶- قدردانی

بدین‌وسیله از دکتر سمیه دهداری، مهندس فاطمه دانشمند، مهندس مهدی قیصری، مهندس رضا سجادی فر کمال تشکر را دارم

## منابع

- آذری، امید؛ خیراندیش، رضا؛ سدارمهنی، وحید؛ سالاری، امین رضا. (۱۳۹۰)، اثر مرهم مومیایی بر روند التیام زخم‌های جلدی در خرگوش، دوره ۱۸، شماره ۳.
- آینه‌چی، یعقوب. (۱۳۶۵)، مفردات پزشکی و گیاهان دارویی ایران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ابوعلی سینا. (۱۳۶۶)، قانون در طب. انتشارات صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.
- الله توکلی، محمد؛ خاکساری حداد، محمد؛ آثار، شکرآ... (۱۳۸۲)، مقایسه اثر مومیایی و کرم فنی توئین بر ترمیم زخم پوستی در موش صحرائی. مجله دانشگاه علوم پزشکی بابل، سال پنجم، شماره ۲ (پی‌درپی ۱۸).
- حداد عادل، غلامعباس. (۱۳۶۲)، مجموعه مقالات درباره طب سنتی ایران. موسسه مطالعات و تحقیقات وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، چاپ اول.
- حسینی، محمدمومن. (۱۳۶۷)، تحفه حکیم. انتشارات ابوذر جمهوری؟؟؟؟؟؟؟؟.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۴)، لغت‌نامه دهخدا. جلد چهل و ششم - حرف «م»، تهران، چاپ سیروس.
- رازی، محمد بن زکریا. (۱۳۹۱)، دو رساله در فواید سکنجبین و خواص مومیایی. انتشارات نیلوبرگ.
- رضوانی پور، مظفر؛ پورزاده حسینی، فاطمه؛ ملک پور افشار، رضا؛ ضرابی، علی. (۱۳۸۶)، بررسی اثر مومیایی بر روی برخی از شاخص‌های دخیل در ترمیم زخم در موش سوری. مجله دانشگاه علوم پزشکی کرمان، دوره چهاردهم، شماره ۴.

- رضوانی پور، مظفر؛ خطیبی، حسین. (۱۳۷۸)، بررسی اثرات مومیای در التیام شکستگی استخوان تیبیایی خرگوش. *دوازدهمین کنگره فیزیولوژی و*

*فارماکولوژی ایران*، دانشگاه علوم پزشکی تهران

- محمد یاری، فاطمه؛ پورخباز، حمیدرضا؛ توکلی، مرتضی؛ اقدر، حسین. (۱۳۹۳)، تهیه نقشه پوشش گیاهی و پایش تغییرات آن با استفاده از تکنیک اطلاعات جغرافیایی‌های سنجش‌ازدور و سیستم (مطالعه موردی: شهرستان بهبهان).

*فصلنامه علمی - پژوهشی اطلاعات جغرافیایی*، ۲۳.

- Adzick, N.S. (1997). *wound healing, In: sabiston DC., Iyerlu HK.* (Eds). Text book of surgery, the biological basis of modern surgical practice, 5th ed. W.B. Saunders co.
- Baranet, SE. and Varley, SJ. (1987). *The effects of calcium alginate on wound healing.* Ann surg Engl. (4)69.
- Byl, NN. McKenzie, AL. West, JM. Whitney, JD. Hunt, TK. Scheuenstuhl, HA. (1992). *Low-dose ultra sound effects on wound healing: A Controlled study with Yucatan pigs.* Arch phys Med Rehabil:73.(7)
- Brown, M. McDonnell, MK. Menton, DN. (1988). *Electrical stimulation effects on cutaneous wound healing in rabbits.* Phys Ther, (6) 68.
- Cohen, IK. and Diegelman, RT. (1991). Wound care and wound healing. In: Schwartz SI, Shires CT, Spencer FC, Strser EH (Editors), Principles of 7th ed., New York, Mc Grow Hill CO.
- Efem, SE. (1988). *Clinical observation on the wound healing properties of honey.* BrJ surg. (7). 75.



- Fillius, LC. And Klamel, GM. (1976). *Ascorbic acid treatment of early collagen production and wound healing in the guinea pig*. J Periodontal. (4) 50.
- Griffin, JW. Tooms, RE. Mendius, RA. Clifft, JK, (1991). *Vander Zwaag R,el-Zeky F.Efficacy of high voltage pulsed current for healing of pressure ulcers in patients with spinal cord in Jury*. Phys Ther. (6) 71. Grefen, HL. (1985). sugar and wound healing. Lancenii.
- Hadad, A. Del, GH. (1983). *Defa az Tebe Sonati, Majmoo-e Maghalat darbareye Tebe Sonati Iran*: Moasese motaleat va tahghighate farhangi, Tehran.
- Hyland, DB. And Kirkland, VJ. (1980). *Infrared therapy for skin ulcers*. (10) 80.
- Hansen, AJ. (1976). *Influence of corticosteroids on connective tissue*. Dermatol. (15) 2.
- Kunwar, RM.,Bussmann and RW. (2008). *Ethnobotany in the Nepal Hymalaya*. J Ethnobiol Ethnomed. (4).
- Kong, D-X. Li, X-J. Zhang, H-Y. (2009). *Where ismthe hope for drug discovery? Let history tell the future*. Drug Discov Today. (4-3) 14.
- Lev, E. (2006). *Ethno-diversity within current ethno-pharmacology as part of Israeli traditional medicine-a review*. J Ethnobiol Ethnomed. 2.
- Nafisi, A. (1983). *Tebe Sonnati Iran, Majmoo-e Maghalate darbareye Tebe Sonnati Iran*: Moasese motaleat va tahghighate farhangi, Tehran.
- Naseri, M. Rezaieezade, H. and Chupani, R. (2008). *Moroori bar Koliate Tebe Sonatie Iran*: Nashre shahr, Tehran. (8).
- Nabipoor, I. (1995). *Zakariaye Razi, M Moaleme Akhlagh Pezeshki Iran*, dar Mahmoo-e Maghalate Akhlagh Pezeshki, Tehran.

- Nordback, I. Kumala, R. Jurvinen, M. (1990). *Effect of ultraviolet therapy on rat skin wound healing*. J surg Res. (1). 48.
- Qureshi, R. Waheed, A. and Arshad, M. (2009). *Umbreen T. Medicobotanical Inventori of Tehsil Chakwal—Pakistan*. Pak J Bot. (2) 41.
- Rao, CM. Kumar, A. Kulkarni, DR. (1988). Wound healing profile of copper salts of enfenamic acid and ibuprofen. Indian J Med Res. 88.
- William, KJ. Meltzer, R. Brown, RA. Tanaka, Y. and Chiu, RC. (1979). *The effect of topically applied zinc on the healing of open wounds*. J sur Res. (1) 27.

#### مصاحبه شوندگان

- صدری شاد بخت

- ماهرخ خادمی مقدم

- عزیز سجادی فر، نیما فریادی

- صادقیان

- محمدرضا خلفی

- مهدی قیصری

- غلام عباس نقی زاده

- رضوان قیصری

- نسرین دستمردی

- صغری خلیلی

- رضا رضایی

- غلامعباس نقی زاده

- احمد صادقیان

- نسرین بکدلی
- نیما فریادی
- رضا رضایی
- زینب ساویسی
- سیاوش فریادی
- خاتون جان رضایی
- مهین سبکرو

